

арх. ЗОРАНА МИЛОШЕВИЋ

ЦРКВА СВ. ДУЈМА У ШКАЉАРИМА

Архитектонска цјелина под именом Св. Дујам у Шкаљарима налази се на платоу падине брда Врмац. Окружена терасастим вртовима и воћњацима, представља једини остатак средњовјековног пејзажа которске властеле. Прилаз комплексу могућ је с источне стране. У најновије вријеме, на невеликој удаљености од грађевине, изграђена је модерна саобраћајница према тунелу, која повезује Котор са Грбаљским пољем.

ДОСАДАШЊА ПРОУЧАВАЊА

Рушевни, откривени приземни дио грађевине, у великој мјери под наносом земље, и црква над њим, обухваћена бршљаном са свих страна, који се у виду густе крошње разлиставао на њеном крову, нијесу омогућавали сагледавање цјелине. Стање запуштености цркве св. Дујма присутно је деценијама, а чињеница да се у њеној непосредној близини налази извор слатке воде, који је активан током цијеле године, нарочито познат под именом Поддујам, сачувала је грађевину од заборавља.

Почетком фебруара 1993. године започети су радови на откривању архитектонске цијелине цркве св. Дујма у Шкаљарима код Котора.¹

У литератури први помен цркве св. Дујма дао је 1880. године проф. Gelcich. Локалитет, на којем се налази црква, са околином назива Дуимовином². Позивајући се на овај помен, учитељ Rossi 1896. године идентификује црквицу "С. Дујма у Шкаљарима", као једну од више цркава

¹ Архитектонска истраживања на цркви св. Дујма извео је током зиме 1993. године Регионални завод за заштиту споменика културе Котор.

² G. Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cataro*, Zara 1880, 36.

некадашњег Бенедиктинског самостана, које су се низале од Котора до Тројице.³ Он је грађевину архитектонски снимео и описао. Одређујући вријеме градње наводи период од IX до почетка XI вијека (1062. и 1067. година), тј. онда када је Которска бискупија била подложна јурисдикцији Сплитске надбискупије.⁴ На основу овога Rossi закључује да је цркву градио неки которски бискуп "у част Св. Дујму бискупу Солинскому".

Проф. Милоје Васић ову цркву сврстава у базиликалне грађевине и дефинише је као једнобродну, оријенталну, сводом покривену базилику, без слијепих аркада на унутрашњим површинама дужних зидова. У опису грађевине, поред навођења њених димензија, саопштава да сводови у цркви и доњој грађевини нијесу полуобличасти него оштри. Одређујући вријеме градње слаже се са закључком који је изнио Росси, тј. да је ова црква саграђена у времену од IX до XI вијека⁵.

Прије Другог свјетског рата архитектонску цјелину у Шкаљарима под именом св. Дујам архитектонски је снимео проф. Ђурђе Бошковић и тај материјал ставио на располагање проф. Кораћу, који о њој пише након обиласка терена шездесетих година. Говорећи о Св. Дујму као о надгробној капели са криптом, сврстава је у рјеђе споменике. Приземни простор, крипта, представља постоље за капелу, која је ужа и краћа од крипте. Примичењену просторну организацију надгробне капеле Кораћ сматра познатом још од раног хришћанског периода. На основу плана, начина зидања и облика отвора у западном зиду капеле, Св. Дујам би могао потицати са кр. XII или из прве половине XIII вијека⁶. По архитектонској замисли Св. Дујам личи на тип средњовјековне двоспратне капеле, са криптом у доњем и црквом у горњем дијелу, али проф. Кораћ касније закључује да је неизвјесно да ли се овдје заиста ради о крипти или о просторији друге намјене.⁷

Анализирајући појаву црквице-крипте на Црногорском приморју, Павле Мијовић изводи закључке о њиховој типолошкој класификацији. Како су бенедиктинци први калуђерски ред који је дошао у овај регион у IX и био присутан до XIII вијека, једини су и несумњиви носиоци прероманичке и романичке архитектуре. Ове грађевине тако припадају одређеној регионалној, зетско-захумској прероманици и романици.⁸

³ А. Rossi, *Црквица С. Дујма у Шкаљарима код Коџора*, Старохрватска просвета II, Книн 1896, 43-45.

⁴ А. Rossi, нав.дј. 44; G. Gelcich, нав.дј. 61.

⁵ М. Васић, *Архитектура и скулптура у Далмацији*, Београд 1922, 22-23.

⁶ В. Кораћ, у: *Споменици средњовјековне архитектуре у Боки Коџорској*, Споменик САН СЦП, 1953, 120-121.

⁷ В. Кораћ, у: *Историја Црне Горе*, књ. 2, том 1, Титоград 1970, 132-133.

⁸ П. Мијовић, *Култура Црне Горе*, Титоград 1987, 171-181.

Дакле, може се закључити да за цркву св. Дујма у Шкаљарима нема писаних података, а да је сви досадашњи истраживачи помињу само на основу усмене традиције.

Помно анализирајући архивске изворе, Иван Остојић, у попису бенедиктинских самостана Боке Которске, наводи осам "погрешно узетих титула", међу којима су: св. Дује, св. Троица, св. Петар у Шкаљарима код Котора.⁹

Најстарији помен Св. Дујма у до сада познатим архивским изворима забиљежен је 1331. године у вези с посједом земље св. Дујма од Шурања.¹⁰ Значајан је помен ђакона Петра, опата и управитеља цркве св. Дујма од Шурања из 1333. године¹¹, чији рад можемо пратити до 1336. године.¹²

У књигама Бискупског архива, који почињу са 1439. годином, нема помена цркве св. Дујма.

Радови који су предузети у најновије вријеме на цркви св. Дујма имали су за циљ да се грађевина открије за архитектонско снимање и зато су били заустављени на граници која је омогућавала сагледавање архитектонске цјелине и њено проучавање (сл. 1).

Околност да је ова архитектонска цјелина у литератури током посљедњих стотину година била одређена као капела над криптом може се објаснити чињеницом да до сада она није пажљиво посматрана, као и тиме да на њој нијесу вршена никаква теренска истраживања, ни архитектонска испитивања. Тиме се може објаснити недовољна проученост цјелине, која се тек након рашчишћавања зеленила и путем сондажних истраживања могла сагледати у знатно већој мјери. Такође, на основу до сада објављених цртежа, карактеристике лунете портала и прозора на западној фасади погрешно су уочене. Тако је преломљени лук код оба елемента дефинисан као српаст, што је стварало утисак о ранијем добу градње.

Предузети радови односили су се на дјелимично откривање приземног дијела грађевине од наноса земље, као и на пажљиво уклањање бршљана, који је у виду најфиније мреже покривао све фасаде и кров цркве (сл. 2, 3).

Уклањање насипа вршено је у приземљу грађевине, уз отворе у зидовима, како би се испитале нивелете подова унутрашњости просторије под црквом, сјеверне просторије, као и са свих спољних страна на мјестима гдје су се очекивали подаци о првобитним kotaма терена (сл. 5). Рад је био нужно ограничен висином насипа у свакој од пет испитиваних сонди као и закључком да су подаци о подовима уништени.

⁹ И. Остојић, *Бенедиктинци у Хрватској III*, Сплит 1965, 487.

¹⁰ А. Mayer, *Kotorski spomenici I*, Zagreb 1981, 252.

¹¹ А. Mayer, нав.дј. 359.

¹² А. Mayer, *Kotorski spomenici II*, Zagreb, 1981, 394.

Утврђено је да су неки радови из новијег времена на каналисању воде у правцу запад-исток управо кроз сјеверну приземну просторију оштетили њен сјевероисточни угао, што говори о напуштености ове цјелине у вријеме тих радова и потреби измјештања извора на лакше приступну комуникацију. Насип у засведеној просторији, која се у литератури назива криптом, указује да је то земља унешена из околних вртова, или да је убачена приликом поменутих земљаних радова на прокопавању канала за воду на сјеверној страни комплекса. Грађевинског материјала од срушеног сјеверног зида приземне просторије на сјеверној страни и свода над њом није било, што упућује на претпоставку да је разнесен како би био уграђен у подзиде околних терасастих вртова.

ОПИС И АНАЛИЗА ГРАЂЕВИНЕ

Црква је једнобродна оријентисана у правцу исток-запад, са полукружном апсидом на источној страни (и порталом са лунетом и прозором на западној страни). Саграђена је на платоу који су формирале двије приземне међусобно повезане просторије. Отуда се стиче утисак да је црква смјештена на тераси, а у оси јужне приземне просторије (у сл. 6, 7, 11). Обје просторије приземља су засведене на исти начин, од сивог плочастог камена, са преломљеним луком у тјемени. Просторија под црквом, у коју се долазило из мање просторије на сјеверној страни, освијетљена је са три уска прозора на источној страни, док на западној и јужној страни није било отвора. У мању, приземну просторију, тзв. предпросторију, било је могуће проћи кроз узане отворе на наспрамним ужим странама, који, судећи по величини и издужености, али и по одсуству трагова било каквог затварања, нијесу били затварани (сл. 5, 8). Сјеверни зид ове просторије, грађен у истој техници као и остали зидови приземља, од дугуљастих блокова сивкастог приклесаног камена, сачуван је једино на угловима, док је остали дио срушен а материјал разнесен. Остаци њеног срушеног свода видни су једино на зиду заједничком са просторијом над којом је подигнута црква.

Црква је грађена од правилних блокова сивкастог камена, а засведена је плочастим каменом изузев неколико редова у тјемени који су израђени од сиге. Од сиге је израђена још калота апсиде, као и архиволта лунете, што представља необичну појаву будући да је сига трошан материјал. Међутим, није запажен ни један траг који би указивао на могућу интервенцију на лунетци. Посебна пажња посвећена је зидању отвора на самој цркви и у двјема приземним просторијама. Стране ових отвора изведене су веома брижљиво. Са сјеверне стране портала, на западној фасади цркве, постоји удубљење квадратног облика, димензија 66 x 62 cm, у коме је стајао највероватније натпис донатора који је до сада остао непознат (сл. 4.). На западној страни смјештен је звоник

на преслицу, од кога се до данас сачувало постоље са вијенцем од непрофилисаних танких плоча (сл. 4, 9).

Сачувани остаци пода, од сивкастих правоугаоних плоча неједнаке величине, као и кровног покривача цркве, од неправилних камених плоча, поред сиге у лунети указују на употребу нешто лошијег материјала за грађење, за разлику од материјала коришћеног за грађење зидова и сводова.

У унутрашњости цркве, чији су зидови равни а свод без ојачања ребрима, особеност представљају четири конзоле од плочастог камена које су смештене у висини вијенца, као и двије истих карактеристика на почетку апсиде. Друге двије конзоле у зиду апсиде, које су носиле плочу олтарске мензе, потичу из новијег времена и једини су траг неких познијих интервенција у цркви. Са обје стране олтарског простора изведена је по једна ниша у зиду са троугаоним завршетком (сл. 7, 8).

На основу нише смјештене у зиду, уз портал који води у просторију под црквом, може се претпоставити да је намјена ове просторије била сакралног карактера, уколико су нише служиле да би у њима стајала представа светитеља или кандило (сл. 10). Међутим, како просторија има нормалну спратну висину, освјетљење путем прозора, а изграђена је изнад терена, о њој се као крипти (подземној просторији или просторији за сахрањивање) не може говорити (сл. 10, 11).

Могуће је претпоставити да су у овој просторији чувани реликвије у склопу култа светитеља коме је црква посвећена. Сјеверна просторија могла је имати улогу засведеног тријема кроз који се пролазило ка степеништу које је водило према цркви.

Како је западна страна приземља веома оштећена заједно са срушеним сводом приземне просторије уз западни зид, нијесу се могли наћи остаци степеништа које је морало одавде водити према цркви, јер унутрашња веза није постојала. Трагови степеништа нијесу уочени ни са јужне стране, одакле би се такође могао очекивати приступ цркви, мада отвор у западном зиду сјеверне просторије указује да је логичан ток кретања био на тој страни.

Прозор у каменом оквиру и лунета портала имају преломљен лик у тјемену. Заједно са порталом од састављених блокова, ова особеност упућује на романоготичка обиљежја архитектуре цркве, која се са поузданошћу датују у прву половину XIV вијека (сл. 4, 9).

На основу графичке реконструкције свода у сјеверној просторији и података о равном платоу (тераси) на којем је била подигнута црква, може се закључити да је сјеверна просторија била равно завршена, тј. да кров над њом није било могуће другачије извести. Овај податак, заједно са резултатима анализе пропорцијског система, на основу којег је цјелина изграђенај, упућује на закључак да је циљ градитеља био да истакне доминантан положај цркве у пејзажу. Бројни отвори у зидови-

ма цркве и њене субструкције говоре такође о потреби за прегледношћу, која се могла тицати и одбрамбених мотива.

ПРЕДЛОГ ЗА КОНЗЕРВАТОРСКУ ОБРАДУ

Предлог за радове на успостављању првобитног изгледа цјелине посвећене св. Дујму заснован је на резултатима истраживања на терену и проучавања пропорцијских односа на којима почива архитектонска замисао споменика. Посматрањем остатака архитектуре на терену, уочено је да се на основу трагова појединих архитектонских елемената може поуздано утврдити првобитни изглед цркве св. Дујма, као и двију засведених просторија у приземљу.

Запажено је да је црква била покривена неправилним каменим плочама у правилним редовима које су директно постављене преко екстрадоса свода. Остаци оригиналног покривача нађени су на више мјеста на крову цркве и на крову апсиде. Сачувани елементи портала у довољној мјери одређују недостајуће блокове, па је на основу удубљења у којима су стајали могуће извршити њихову реконструкцију.

У унутрашњости цркве на основу сачуваних подних плоча могуће је реконструисати слог, врсту камена и обраду пода. А на основу цртежа проф. Бошковића из 1930. године као и сличних рјешења могуће је утврдити изглед олтарске мензе и на тај начин заокружити изглед цркве у цјелини, изузев преслице чији је горњи дио, који је носио звоно, остао незабијежен у познатој документацији.

До могућег изгледа звоника на преслицу, међутим, могуће је доћи на основу анализе пропорцијског система примијењеног у концепцији западне фасаде. Правилност која је уочена у композицији цјелокупне фасаде цркве и њене супструкције омогућава претпоставку о висини преслице, чији претпостављени изглед скоро да ни у каквој појединости не одступа од бројних примјера сачуваних до данашњих дана.

До детаљних истраживања којима је неопходно приступити приликом будућих конзерваторских и рестаураторских захвата на споменику, у дијелу супструкције остају непознати подаци о првобитним подовима, као и денивелацији у просторији према сјеверу. Анализом пропорцијског система који је примијењен приликом градње доње грађевине било је могуће запазити да је споменик подигнут на падини, тј. да је висина источне фасаде за 162 cm виша од западне стране. Такође, уочено је да на сјеверној, источној и западној страни недостају неки елементи архитектуре да би се "затворио" пропорцијски систем који је функционисао врло прецизно у основи и на фасадама. Претпостављено је да су ти недостајући елементи управо степениште и стазе који су, с обзиром на положај цркве, на високом постољу и терен у паду, били неопходни (сл. 12, 13, 14, 15, 16).

Судећи по откривеним дјеловима западне фасаде супструкције, степениште према цркви је морало бити формирано преко свода, јер су брижљиво обрађени блокови фасаде уз коју се степениште прислањало. Иако су могући нови подаци о степеништу на западној страни након потпуног уклањања насипа у односу на претпостављено рјешење, предлог за његову реконструкцију заснива се на принципу да се јасно одвоје од оригиналног сви дјелови грађевине за које нијесу познати материјални остаци (што за преслицу није случај, јер су сачувани сљедећи њени елементи: ширина, техника зидања, вијенац и др.). Исти принцип поштован је код предлога за савлађивање денивелације на источној страни (сл. 17, 18, 19).

У савременој презентацији споменика предвиђа се задржавање оригиналне трасе пролаза која је водила од источне стране кроз тријем на сјеверној страни и просторију у приземљу до излаза према степеништу ка цркви. Поштујући изворну шему кретања, услиједио је предлог за савремену намјену, тј. споменичку презентацију ансамбла. Предвиђа се да у приземљу буде смјештен сликарски атеље са изложбеним простором, а да црква буде у функцији своје споменичке презентације.

Овако успостављање живота цјелине подређено је принципу максималног очувања оригиналних структура. Неопходне и незнатне интервенције имале би за циљ успостављање њених оригиналних елемената и консолидацију грађевине. Поред ових интервенција на самој грађевини, нужни су и радови на уређењу непосредне околине споменика - у сврху његове презентације и успостављања савремене намјене.

1. - Зайадни изглед ијелине

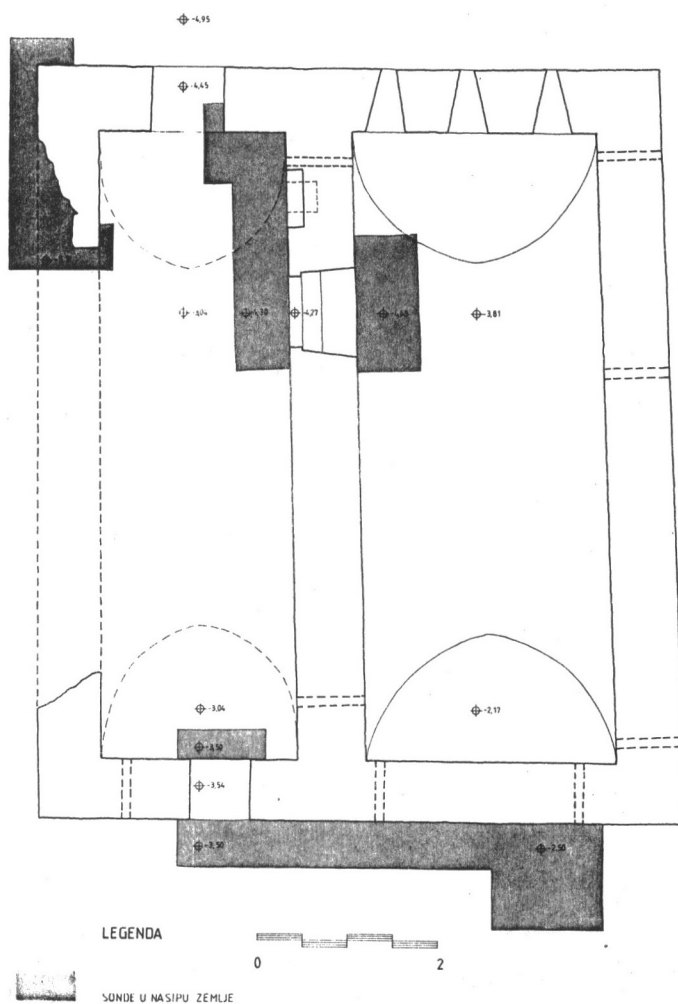
2. - Изглед ијелине са сјевероистока

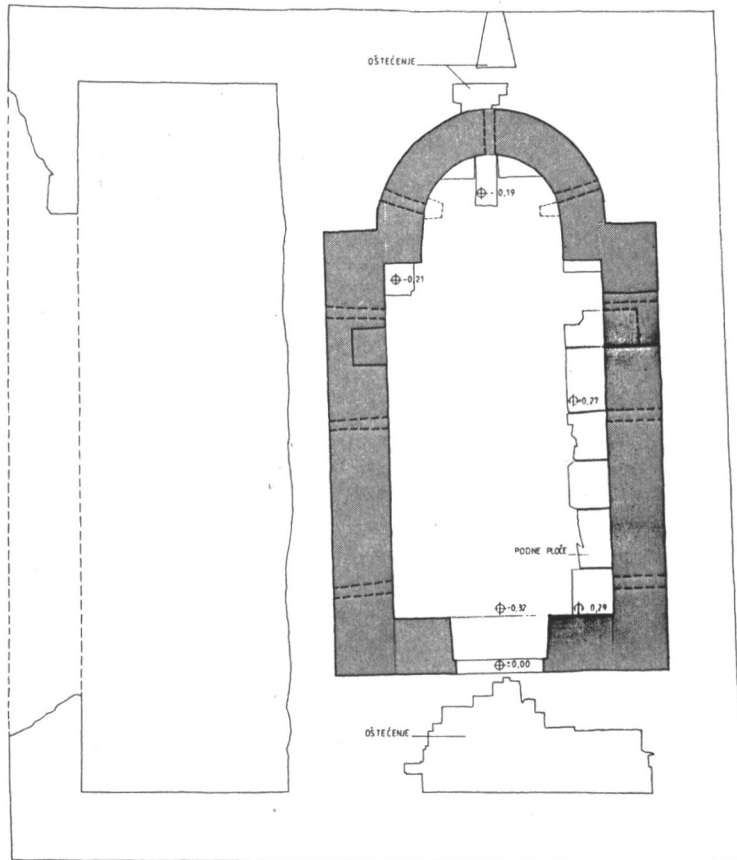
3. - Изглед цјелине са сјевера

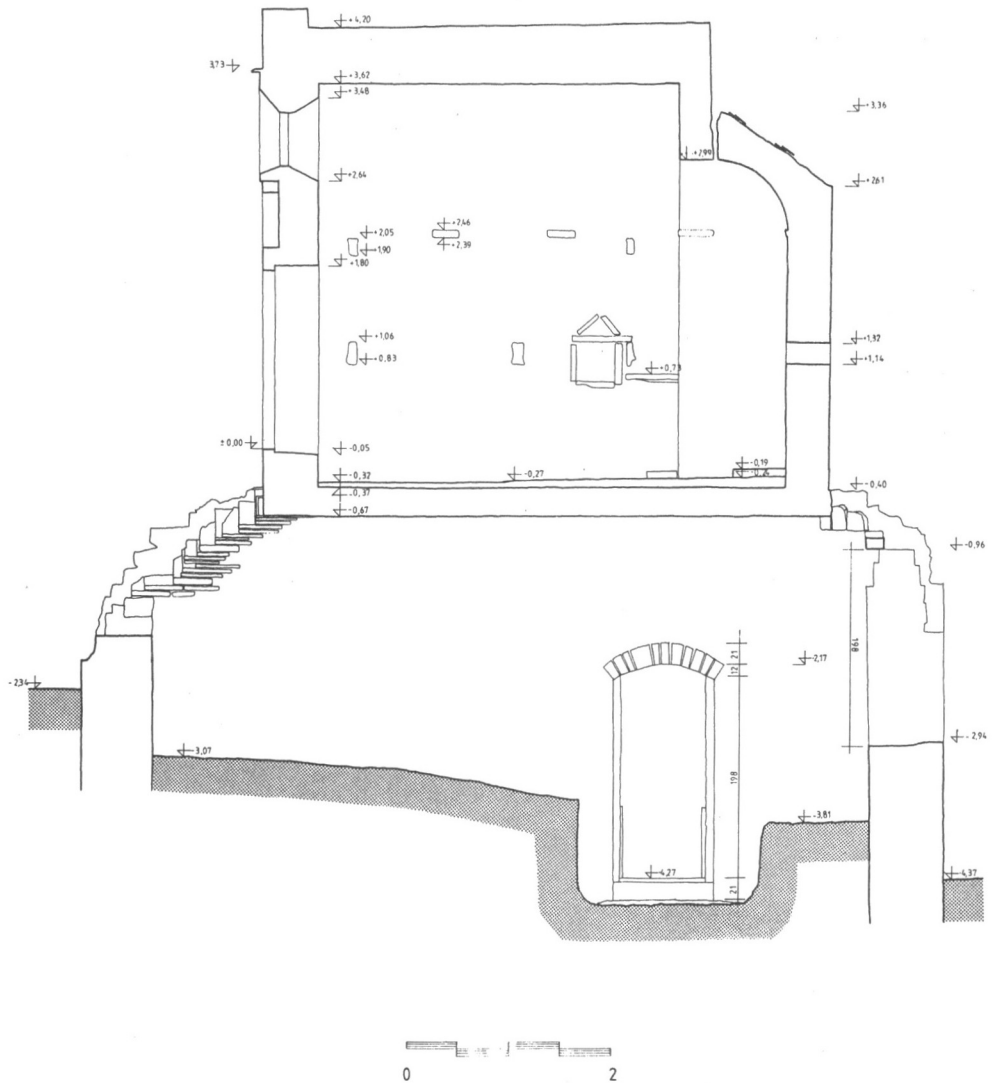
4. - Западна фасада цркве

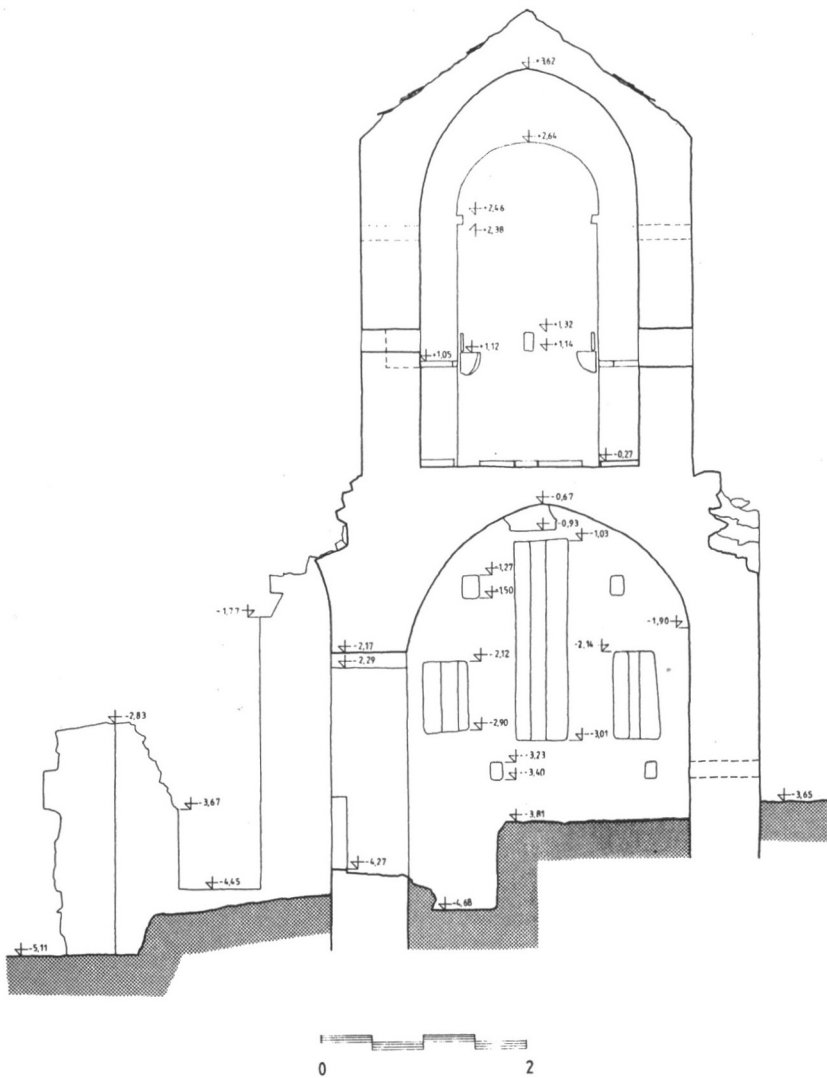
5. - Основна њриземља (сивим су обиљежене археолошке сонде), њистојође сѡиање

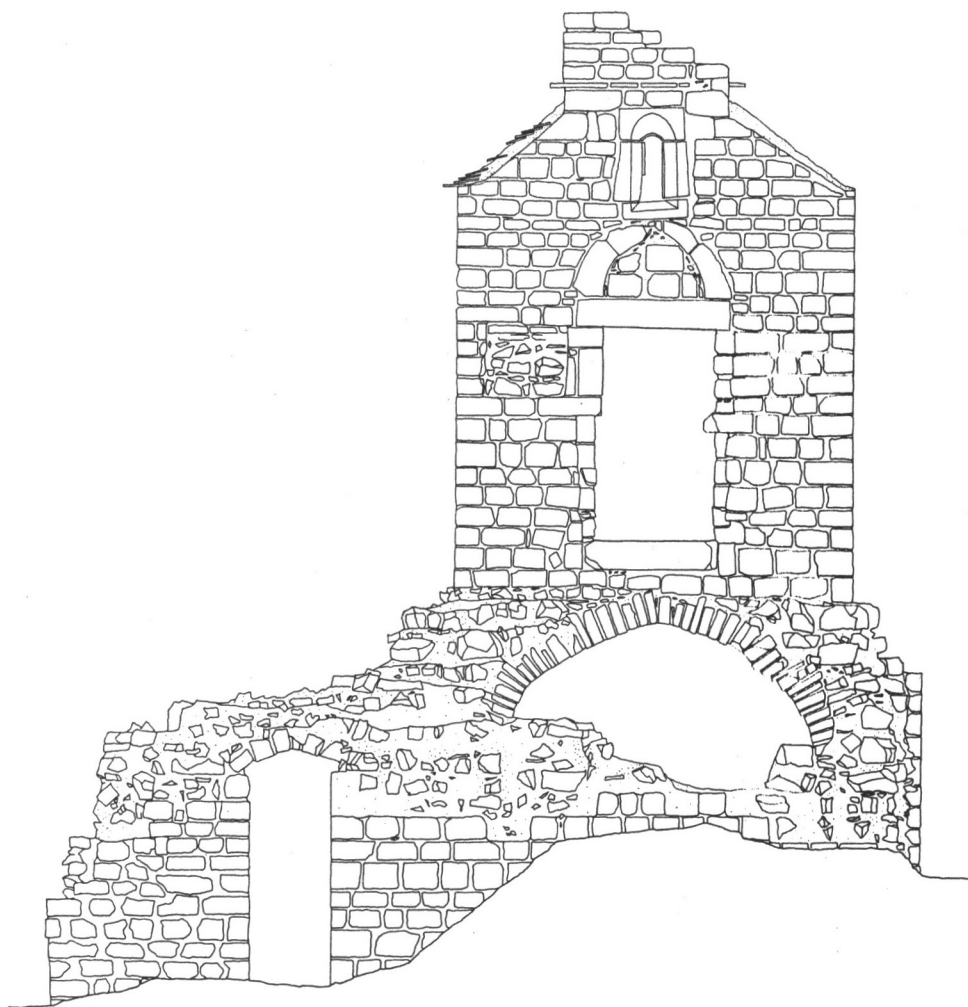
б. - Основа цркве, поглед на под, постојеће стање

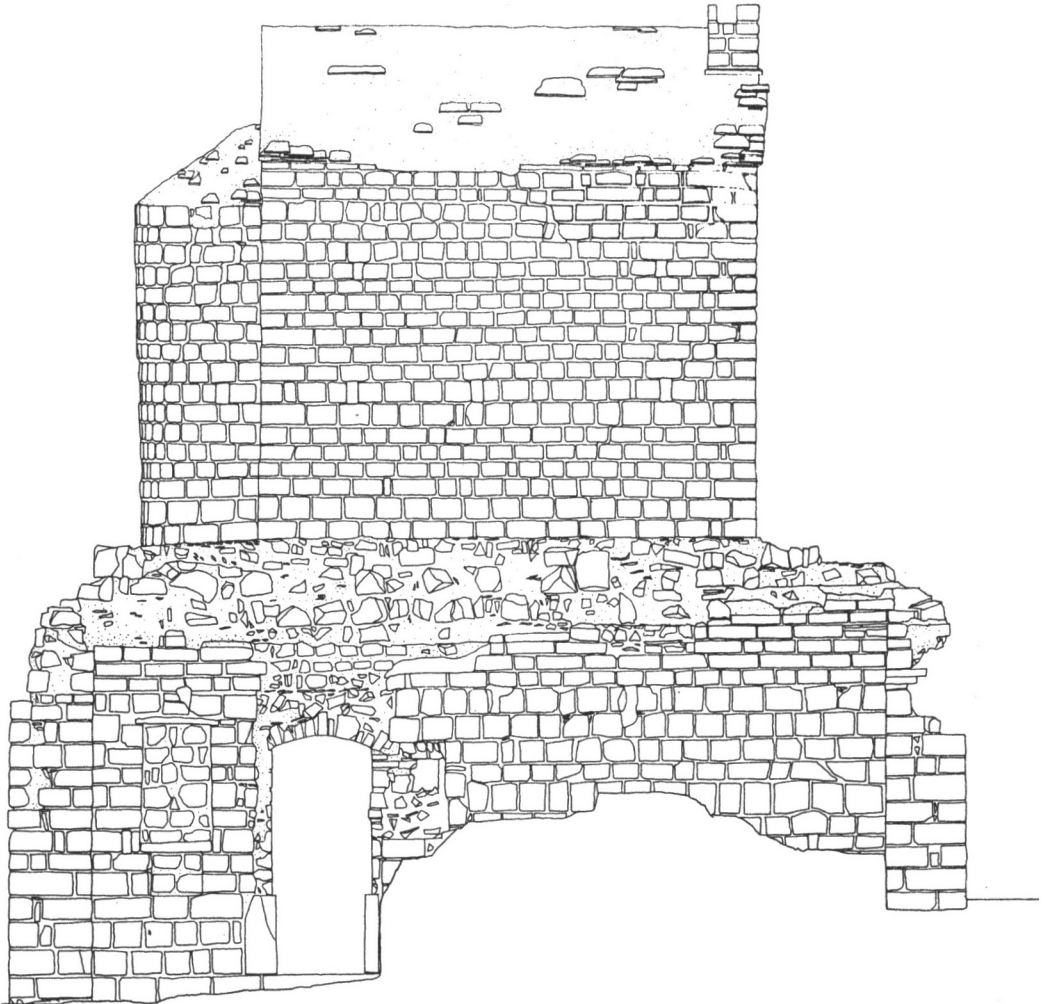
7. - Подужни пресјек с погледом на сјевер, постојеће стање

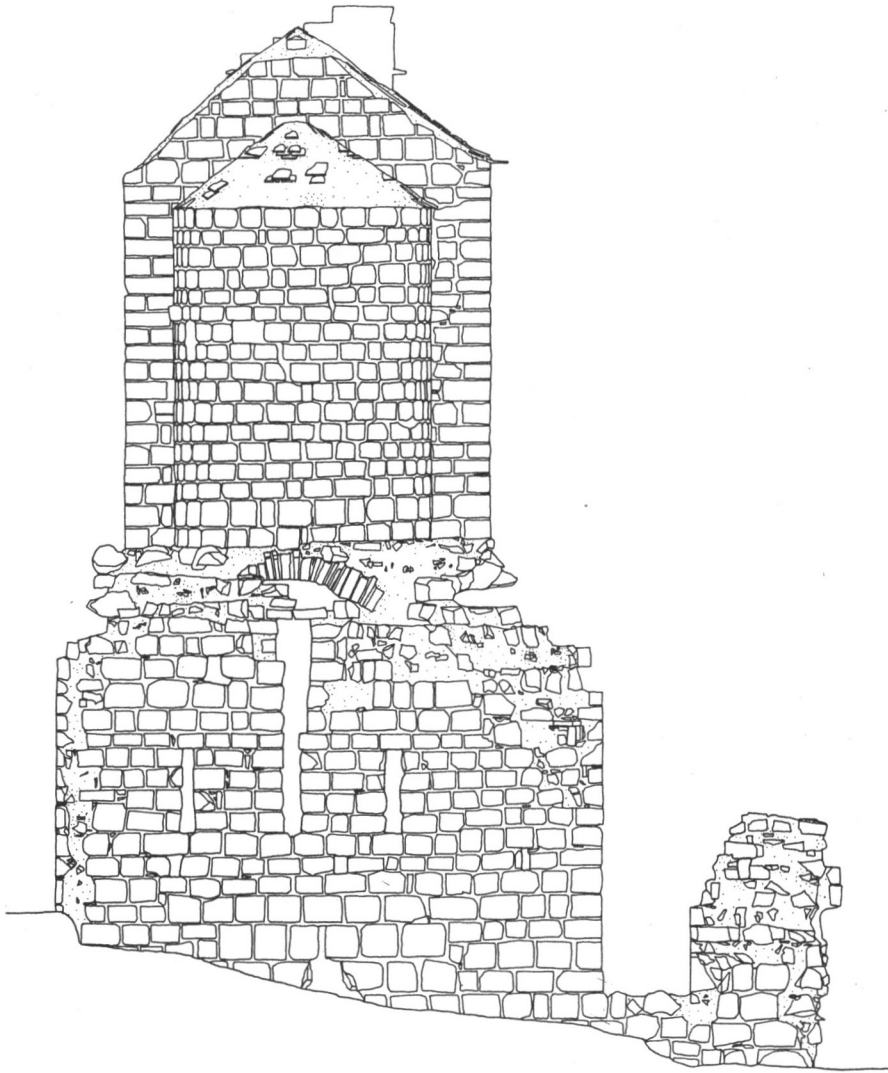
8. - Појречни пресјек с погледом на истиок, постојеће стање

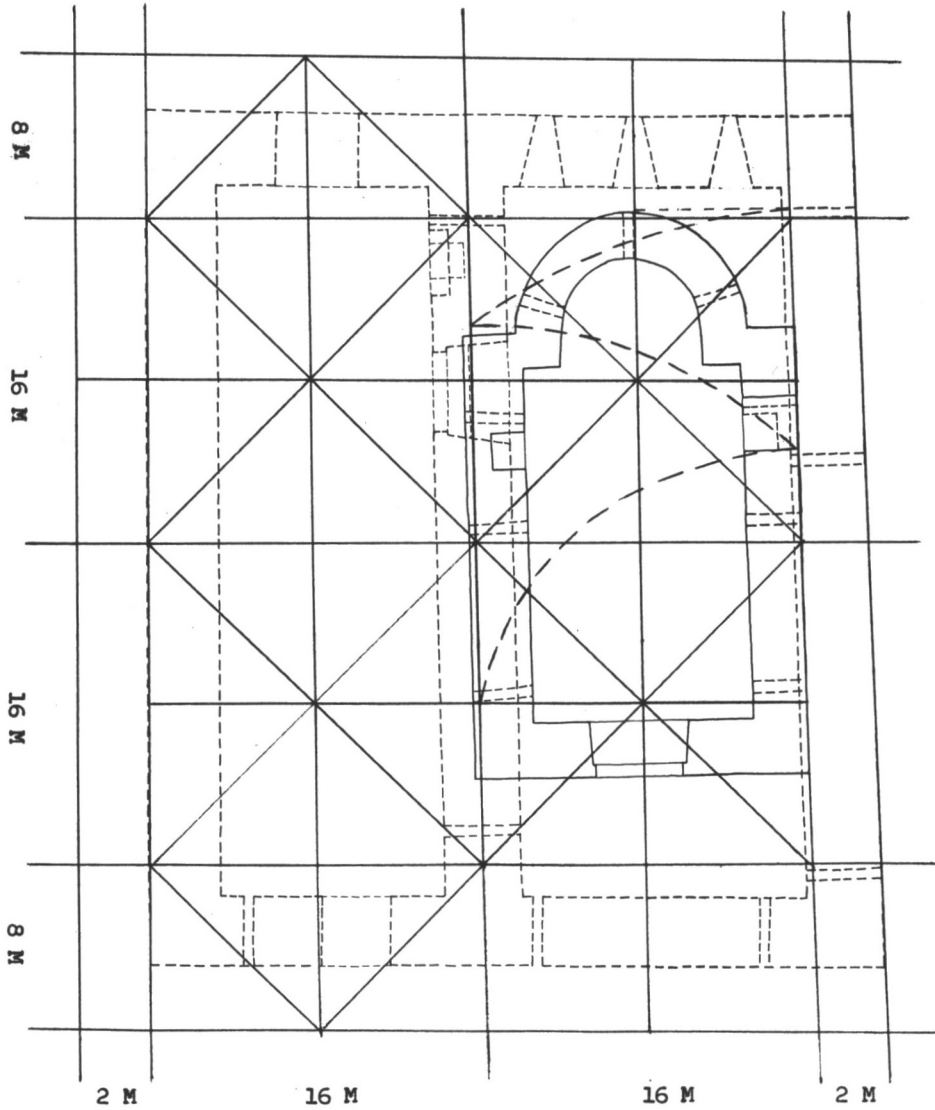
9. - Зайадна фасада, постојеће стање

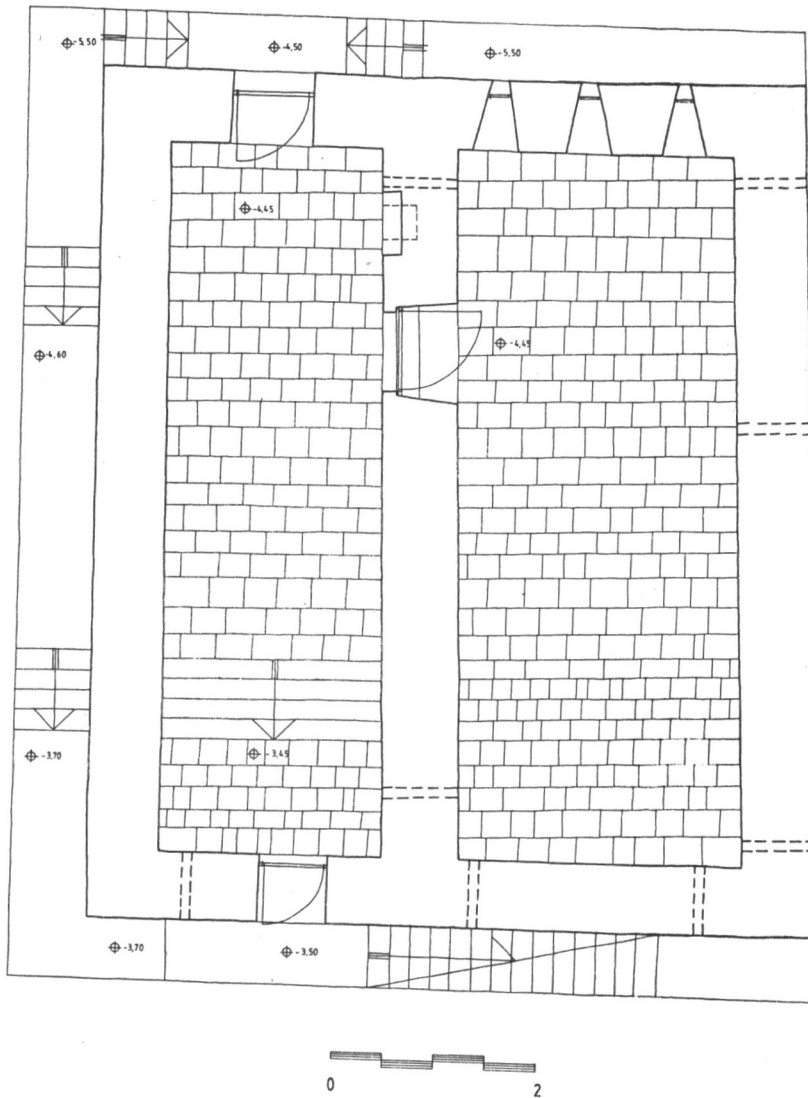
10. - Сјеверна фасада, постојеће стање

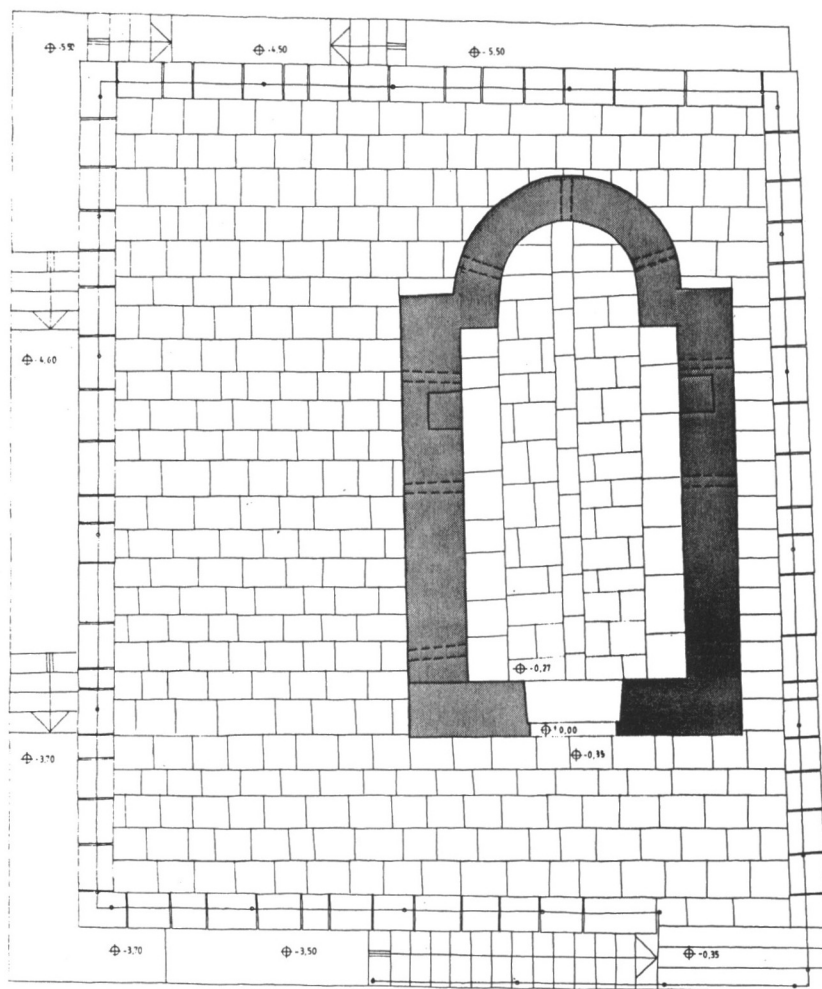
11. - Источна фасада, постојеће стање

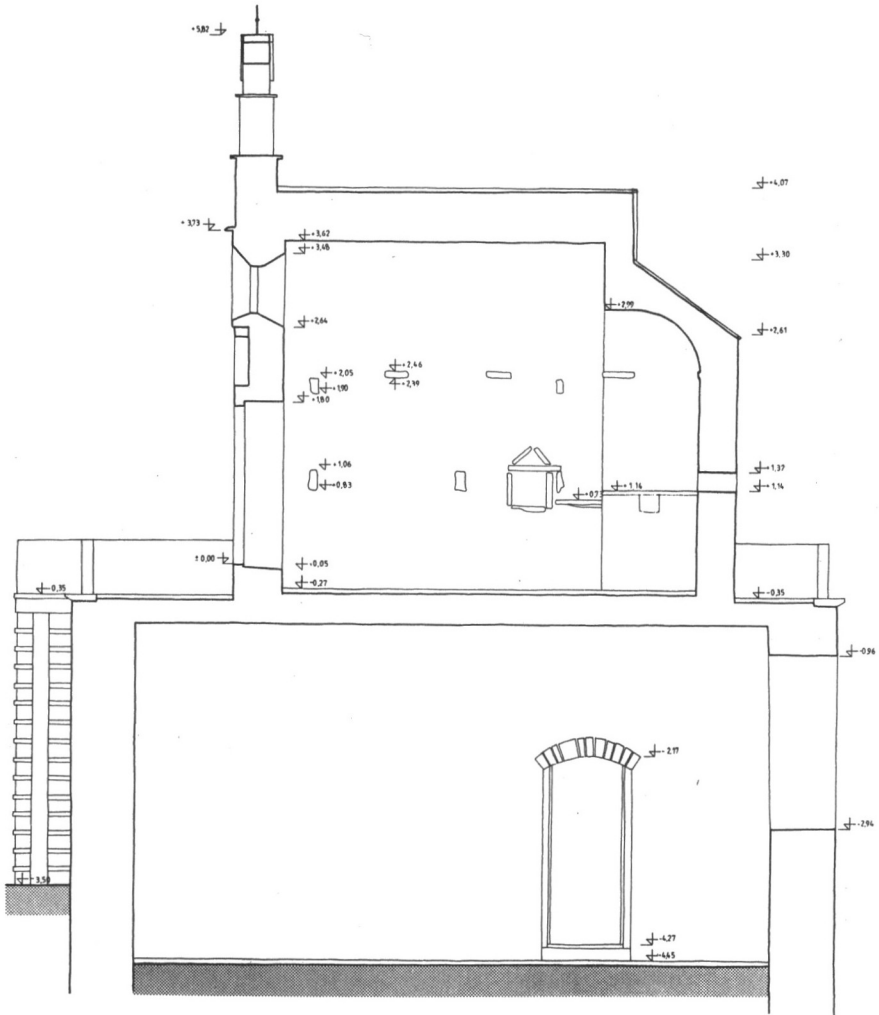
12. - Претпостављена композицијска схема коришћена за пројектовање архитектонске цјелине цркве св. Дујма

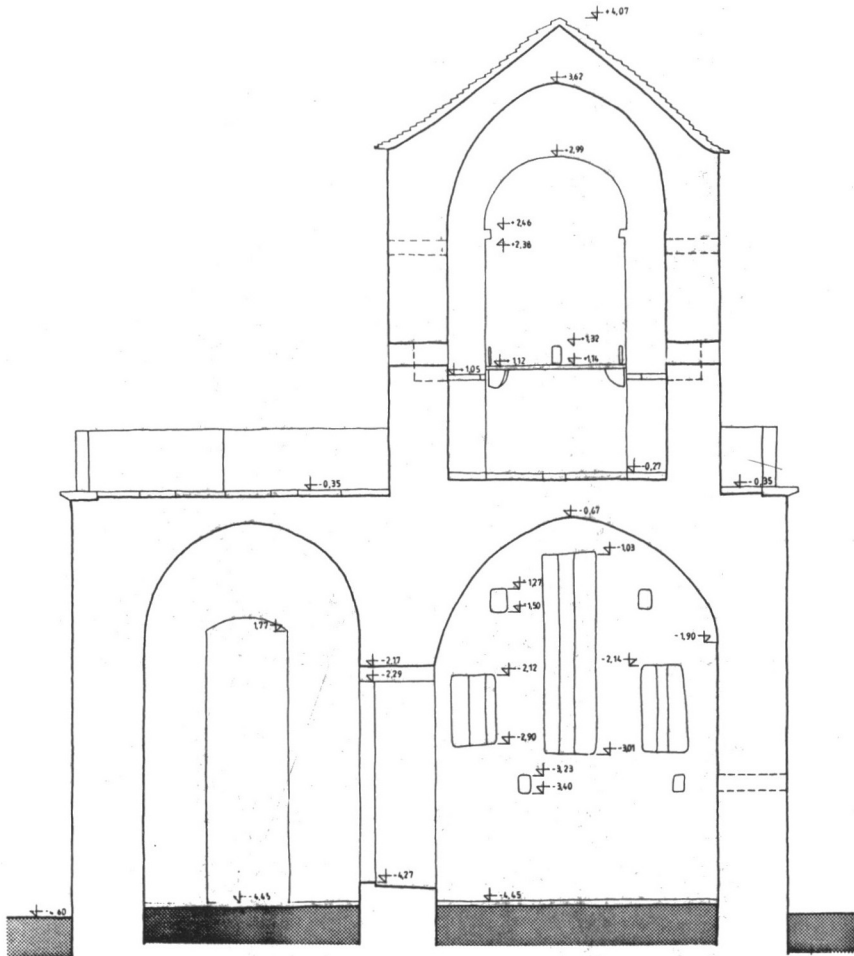
13. - Основа приземља, предлог за конзервајорску обраду

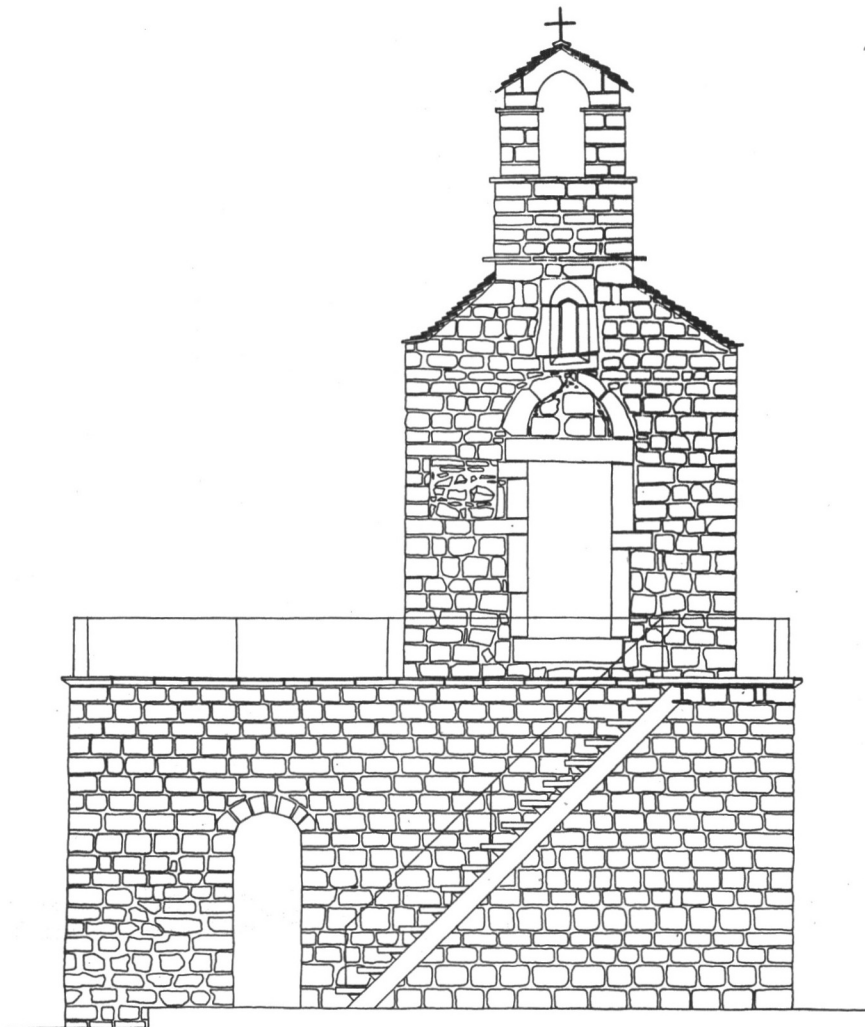
14. - Основа цркве са шерамом, предлоџ за конзерваторску обраду

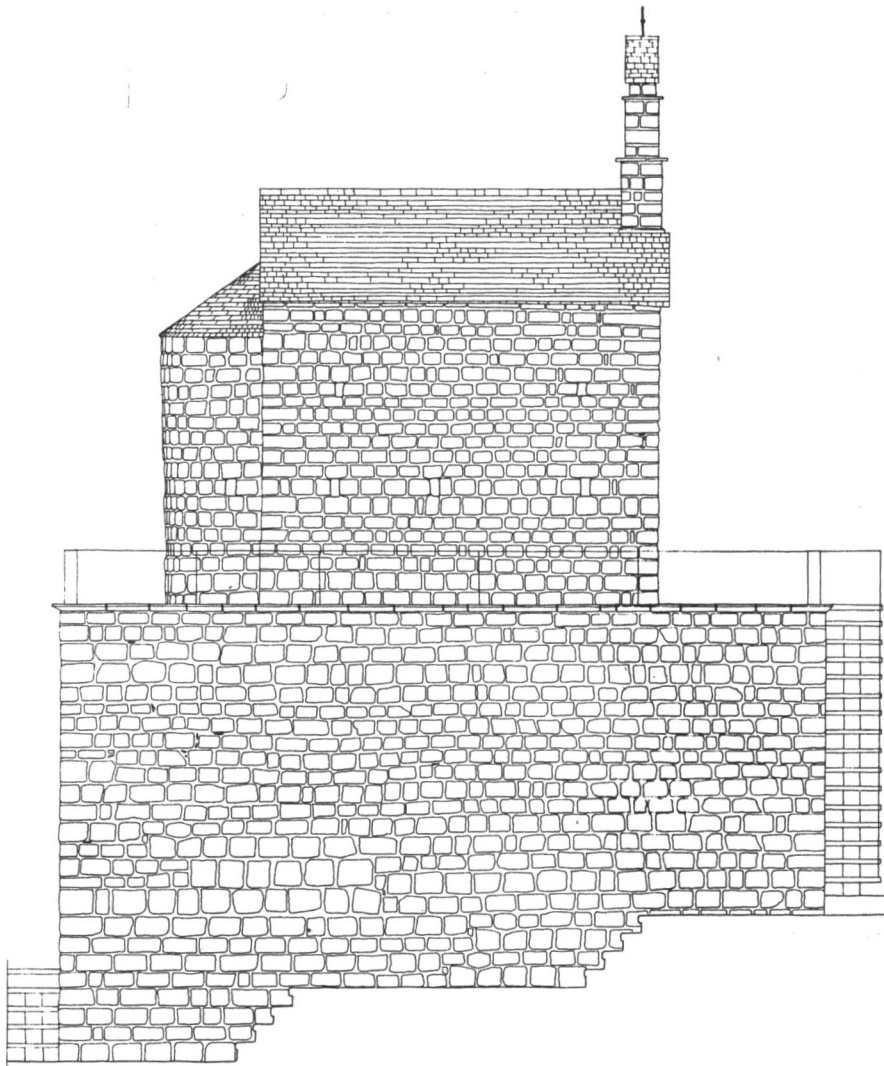
15. - Подужни пресјек с погледом на сјевер,
прелођ за конзервајорску обраду

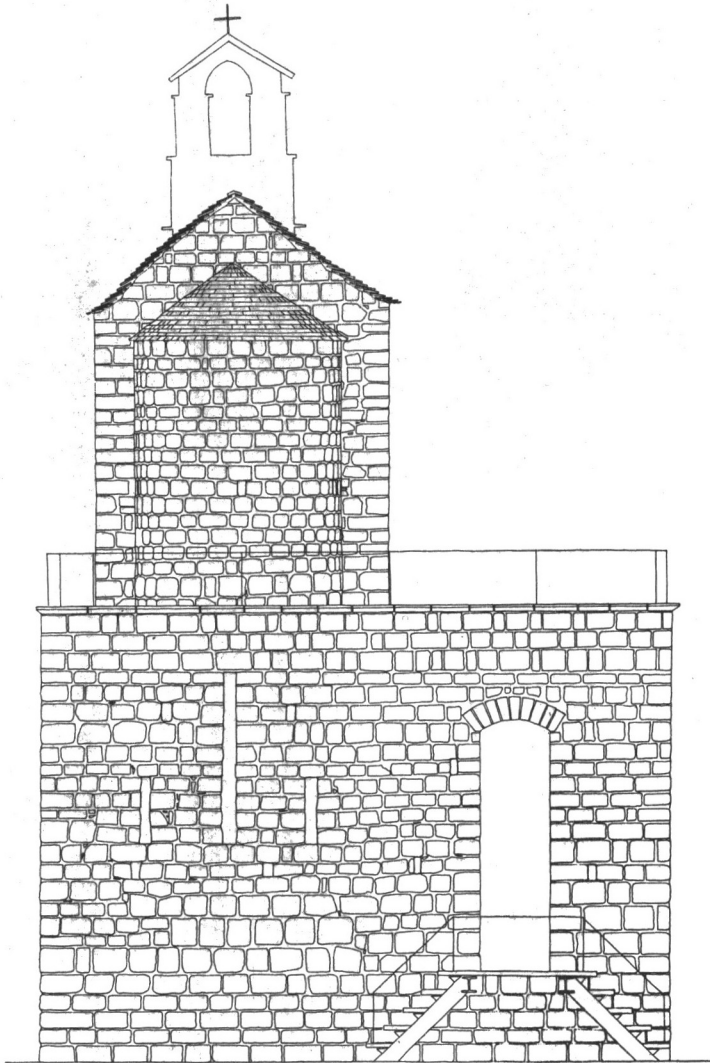
16. - Појречни пресјек с погледом на исток,
 предлоџ за конзерваторску обраду

17. - Зайадна фасада, иредлоџ за конзервайиорску обраду

18. - Сјеверна фасада, њредлоџ за конзерваџорску обраду

19. - Источна фасада, предлоз за конзерваторску обраду

Arch. Zorana Milosevic

ST. DUJAM CHURCH IN SKALJARI

Summary

During the winter 1993 the works aimed to perceiving and study of this architectural entity of St. Dujam Church were undertaken.

In literature during the last hundred years this entity used to be defined as a two-story chapel with crypt in lower and church in the upper part, and it was thought that the church originated from the 9th to the beginning of 13th century. This may be explained by the fact that until now there has been neither investigations of the church on the spot nor architectural studies. Also, on basis of until now published drawings, the characteristics of the portal lunette and the windows on western facade were wrongly observed. So, the broken arch in both elements was defined as sickle like, what had created the impression on earlier period of construction.

The specific traits of architectonic entity of St. Dujam were applied in: outer shapings, constructions, building technique, use of style designations of secondary parts (window in frame and portal lunette have the broken arch in top head, portal of joined blocks) indicate to the Romanic - Gothic characteristics of the architecture of the entity, which reliably dates from the first half of the 14th century.

On basis of the analysis of applied physical organization of the entity it may be presumed that the objective of the constructor was to point out the predominating position of the church in the landscape. Numerous openings in church walls and its substructions speak of the need for a good view of the surrounding that might have to do with the motives of defense of this entity.

The proposal for works on reestablishing the original appearance of the entity devoted to St. Dujam has been established on the spot as well as on study of relations of the proportions on which the architectonic idea of the monument had been based.

Respecting the original scheme of motion and establishing it, from the eastern side through the cloister on the northern side and the room under the church in the ground floor to the exit to wards the stairway, church and terrace, the proposal for a modern assignation followed. It is foreseen to have in the ground floor a painting atelier with exhibition space and to put the church in function of its monumental presentation. Such an establishing of the life of this entity has been subordinated to the principle of maximum preservation of original structures.

